

Фигура 1.3 Усвояване на ценности и практики

Културата се възпроизвежда

Спомняте ли си най-ранното детство? По какъв начин се сдобихте със своята ценностна система? Първите години най-вероятно ви убягват, а те са от голямо значение. На гръб ли ви носи майка ви насам-натам или на хълбок? С нея ли спите, с братя и сестри или пък си имате отделно легло или люлка? Двамата родители ли се грижат за вашето отглеждане, само майката или пък някое трето лице? Шумна или спокойна е обстановката най-често? Какви хора ви заобикалят – мълчаливи, засмени, играещи с вас, работещи, нежни или грубияни? Какво става, когато заплачете?

По-нататък започват спомени. Кои са вашите идоли; какви житейски цели сте имали? Много е възможно ваши герои да стават родители или по-големи братя и сестри, а вие да им подражавате. От тях научавате кои неща са мръсни и лоши, как да бъдете чисти и добри. Например: усвоявате правила относно мръсно и чисто, свързани с телесните функции като плюене, хранене с лява ръка, издухване на носа, ходене по голяма нужда или оригване пред хора, ведно с различни жестове като пипане на определени места по тялото или показването им в седнало или изправено положение. Научили сте колко е лошо да се нарушават правила. Научили сте още до каква степен трябва да проявявате инициативност,

както и колко близко може да допускате друго до себе си. Независимо дали сте момче или момиче, вие научавате кои от останалите са момчета или момичетата и какво следва от това.

По-късно, докато изтича периодът между, да речем, шест и дванайсет години, в живота ви навлизат нови образци за подражание, подбрани измежду учители и съученици, спортни и телевизионни звезди, национални или религиозни герои. Имитирате ту един, ту друго от тях. Родители, учители и други лица ви поощряват или наказват заради поведението ви. Научавате дали е хубаво или лошо да се задават въпроси, да се говори на висок глас, да се влиза в разправи, да се плаче, да се работи усилено, да се лъже, да се държите нелюбезно. Научавате кога трябва да се срамувате и кога да се гордеете със себе си. Опитвате вкуса на политиката – най-вече в средата на своите връстници: Как се печелят приятели? Възможно ли е да се издигне човек по обществената стълбица? Как точно? Кой кому какво дължи?

През годините от дванайсет до деветнайсет вниманието ви се съсредоточава върху лица на вашата възраст. Проблемите на собствения пол заемат все по-голямо място в съзнанието ви, както и тези, свързани с установяване на потесни връзки с връстници. В зависимост от характера на обществото, в което се развивате, общувате предимно с лица от собствения пол или пък със смесени компании. Много е възможно да изпаднете в състояние на благоговение спрямо свой връстник.

По-нататък най-вероятно си избирате партньор, като се ръководите от общи за младите във вашето общество критерии. Сигурно ще имате деца, а след това цикълът започва отначало.

Този цикъл съдържа могъща стабилизираща сила, наречена от биолозите *хомеостаза*. Родителите се стремят, волю-неволю, да възпроизведат при децата си образованието, получено от тях самите. Технологиите играят скромна роля. Сърцевината на усвояваната в хода на ранните години материя има отношение към тялото и връзките с други хора. Няма нищо удивително при това положение в обстоятелството, че тъкмо в тези две направления са наложени най-строгите табути.

Тъй като са усвоени в много крехка възраст, тези ценности остават неосъзнати от страна на своите носители. Поради тази причина не подлежат на обсъждане и не могат да бъдат пряко установени от външни хора. Такива могат единствено да се досещат за естеството им въз основа на човешките реакции при едни или други обстоятелства. Ако попитате някого защо постъпва по този или друг начин, той най-вероятно ще отговори, че просто „знае“ или „усеща“ как е правилно да действа. Казват му го сърцето или съвестта.

Никоя група не може да избяга от културата

Културата се свързва в нормалния случай с континуитет. Но ако станете жертва на морска буря и се видите изхвърлен на необитаем остров в компанията на двайсет и деветима непознати, какво ще направите?⁷ Ако всички сте от различни части на света, не ще имате общ език, нито пък обединителни привички. При това положение първата ви задача ще бъде да изработите някакъв зародиш на общ език, както и правила за поведение, сътрудничество и ръководни принципи. Ще възникне разделение на функциите между стари и млади, мъже и жени. Ще пламват конфликти, които ще бъдат по някакъв начин туширани. Кой решава дали двама да заживеят заедно? Кой има грижата за болни и мъртъвци? А за родените на острова деца?

Целта на този пример е да покаже, че никоя група не може да избяга от културата. Установяването на общи правила, дори ако не бъдат никога записани, е необходима предпоставка за оцеляването на която да било група. Тази трийсет членна пионерска общност, основана върху случаен принцип, е определена да създаде нова култура. Нейните индивидуални параметри ще зависят до голяма степен от волята на случая, заемки от налични ценности, особено от тези на най-изтъкнатите членове на общността. Установи ли се един път новата култура обаче, родят ли се на острова деца, тя ще започне да възпроизвежда сама себе си.

Ценности и морален кръз

От 1940 до 1945 година, в хода на Втората световна война, Германия е окупатор в Нидерландия. През април 1945 немската армия се изтегля в безпорядък, като конфискува огромен брой велосипеди от холандското население. През април 2009 година енорийският съвет при черквата „Света Катерина“ в холандския град Нейкерк получава писмо от някогашен немски войник, който, в стремежа си да избяга час по-скоро от настъпващите канадски части, откъква оставен пред въпросната черква велосипед. Авторът на писмото изразява желание да възмезди увредената страна заради стореното от него и моли настоятелството да издири собственика на колелото или негови наследници.⁸

Фактът, че хората обладават колосален капацитет за съчувствие, симпатия и нравствена отговорност, като в същото време са в състояние да предизвикват междугрупови конфликти от всякакъв мащаб и по всеки повод, е силно объркващ. Защо продължаваме да ставаме свидетели на подобни конфликти, след като тяхната разрушителна мощ е до такава степен очевидна? Излиза, че пренебрегваме прилаганите в собствената си обществена група нравствени правила в отношението си към членовете на чужда група. Но какво означава „нашата груп-

па“? Това е главният въпрос при всяка група и ние още от ранно детство научаваме кой принадлежи към нашата група и кой не, както и какво означава всичко това. Хората очертават мисловна линия около членския състав на своята група. Единствено членовете на очертанятия по такъв начин *морален кръг* разполагат с пълни права, носят изцяло тежестта на присъщите задължения.⁹

Въпросният немски войник навярно е правил цял живот равностметка на своя военен опит и чак на стари години оценява поновому себе си като член на един и същ морален кръг с богомолеца от холандското градче, чийто велосипед е взел преди шейсет и четири години, а сега стига до извода, че тогавашната конфискация не е нищо повече от кражба, и пожелава да възмезди пострадалата страна.

Нашите умствени програми са пригодени за живот в морален кръг. Ние се гордеем от постижения на своите деца; щастливи сме, когато любимият ни отбор побеждава; мнозина от нас пеят прочувствено религиозни или патриотични химни, къпнат се във вяност пред националния флаг. Срамуваме се при провал на хора от групата си, изпитваме чувство за вина, когато извършим престъпление. Налице са различия в детайлите по отношение на тези емоции в отделните групи: в някои общества е възможно жена да бъде пребита от мъжката част на фамилията заради слухове, че е спала не с когото трябва. Другаде уличен в купуване на плътска любов мъж може да попадне под ударите на закона. При все това моралните, свързаните с морала, емоции са универсални. Имаме ги дори по отношение на неща като спорт, музикални фестивали или телевизионни състезания. Моралният кръг оставя свой отпечатък не само върху нашите символи, герои и ритуали, но също върху ценностите ни.

Може вътре в групата да няма единогласие по въпроса кой там е добър и кой – лош. Политиката се използва за избистряне на критериите. В плуралистичните по характер общества десните партии закрилят силните, а левите – по-слабите членове на обществото, зелените се грижат за околната среда, популистките партии определят част от обществото като съставено от лошите. Лидери от типа на бившия американски президент Джордж Уокър Буш правят опити да укрепват вътрешногруповото единство посредством създаване на образи на врага: те стесняват очертанятията на моралния кръг, също както често пъти постъпват популистки водачи и диктатори. Усетеното присъствие на заплаха кара населението инстинктивно да се сплоти зад гърба на лидерите в момента. Подобните на президента Барак Обама сред тях се мъчат да разширят моралния кръг, като генерират приятелства – също както постъпват дипломати и членове на делегации за водене на преговори. С такива действия обаче те поемат риска да предизвикат пукнатини вътре в своя морален кръг. Египетският президент Ануар ел-Садат (1918–1981), както и министър-председателят на Израел, Ицхак Рабин (1922–1995), са убити от свои сънародници след провеждане на политика за сближаване с традиционни врагове на съответната държава.